

Jaká dějinnost v postmoderní situaci

Danica Slouková

Vysoká škola ekonomická, Praha

Současná podoba filosofie bývá často kritizována pro svou mnohatvářnost. Často nám chybí pohled, jímž bychom si sjednali určitou stabilnější orientaci. Jsme-li straniky nějaké jedné podoby, máme sklon se ostatními nezabývat.

Chci zde nastínit téma "dějinnosti", jak se objevuje ve filosofii, již Lyotard¹ už v sedmdesátých letech usadil do tzv. postmoderní situace.

Diskusi o postmodernismu možná leckde vystřídala cílená nevěřimavost. Dosud však nebyl zdaleka využit či zhodnocen potenciál, který tato "postmoderní situace" přinesla. Vždyť v této "situaci", v těchto "podmínkách"² se přece ocitla veškerá soudobá filosofie, nejen ta, které byla dána nějaká nálepka postmoderny.

Lyotard přišel s myšlenkou, že všechna velká vyprávění ztratila důvěryhodnost. Moderní doba pojednávala dějinnost na rozdíl od pouhého kronikářského zaznamenávání údajů právě jako vyprávění, alespoň tak to vidí postmoderní filosofie.

Toto vidění má dva významné aspekty. Je jím jednak to, že podání souvislosti mezi historiografickými údaji je závislé na celkovém "mottu", celkové ideji, nejčastěji spjaté s nějakou představou směřování, cíle či pokroku. Skrze tuto ideu jsou daná fakta umisťována do souvislosti. Jedná se tedy o konstrukci, a to o konstrukci založenou na selektivním vnímání údajů. To je jeden aspekt.

Jinou stranou téhož je, že je tím zároveň umožněno množství rozličných řetězení, podání, interpretací, příběhů, které mohou být navzájem i neslučitelné.

Postmoderní situace reflektovala aktuální stav, když prohlásila pluralitu za téma filosofické reflexe. Aktuálním problémem se stalo, jak se lze vůbec s pluralitou, která nás již obklopuje,

¹ Lyotard, J.-F.: O postmodernismu, FÚ AV ČR, Praha 1993.

² V originále: Lyotard, J.-F.: La condition postmoderne, Editions de Minuit 1979.

vyrovnat. Připomeňme zde např. Weischovu³ koncepci transverzálního rozumu, podle níž jde o "výkon" rozumu, který vždy znovu aktuálně a individuálně v dané konkrétní situaci přechází od jedné varianty, alternativy či podání k jiné variantě. Tento přechod je výsostrým úkolem pro "ratio", které jej také skutečně podstupuje.

Druhým neméně významným aspektem je to, že jakékoliv podání řetězící vybraná fakta do historického příběhu tak činí tím způsobem, že onu nosnou ideu, intenci, cíl, směřování naplňuje jakožto konstrukci rozvádějící v daném vyprávění určité pravidelnosti, typy, struktury, zákonitosti, někdy i zákony. Nač postmoderní filosofie také naráží, když mluví o ztrátě důvěry ve velká vyprávění je to, že tato důvěryhodnost byla mj. ztracena tím, že konkrétní, individuální, mnohavyznamové jedinečné a neopakovatelné konstelace, události a zážitky jsou daným pravidlem (ideou, pravidelností, zákonitostí) vyprávění zrušeny, a nadále se mohou objevovat již pouze v přetvořeném, více či méně uniformní podobě zvláštních případů obecného, jež je tak potvrzováno.

Přitom platí, že skrze jaké jedinečné, konkrétní, individuální pohledně na ono obecné, takovou podobu onoho obecného a každého zvláštního dostáváme. Zde tkví prameny plurality podání, neboť ta je plodem toho, že různí pohlédli na různé obecné skrze různé konkrétní, a tím se dobrali různých podob obecného i zvláštního. Jde tedy mj. i o různé "styly" vyprávění⁴.

Takto vzniklé různé interpretace pak působí jako "atraktory" (vyjádříme-li se jazykem teorie chaosu⁵), jako "černé díry", jež se samopotvrzují a hroutí samy do sebe, bez možnosti akceptovat vidění hroutící se do jiného "atraktoru". To je princip nesměšitelnosti rasové, náboženské, zde tkví jádro kacířství a sektářství všeho druhu.

Rozumět "stylově", tzn. od konkrétního přes obecné k zvláštnímu, to je zvrát, kterým se tradičně zabývala teologická hermeneutika. Skrze konkrétní události rozumět záměrům božím se zvrátilo ve vztah "skrze záměry boží rozumět skutkům božím".

Jak víme, vedle tohoto zvratu přinesla hermeneutika dále především rozpracování tzv. hermeneutického kruhu, jež zejména v díle M. Heideggera⁶ a H.-G. Gadamera⁷ nalezlo své zakotvení jako filosofické téma charakterizující výkon pobytu.

³ např. v Weisich, W.: *Náše postmoderní modernita*, Zvon, Praha 1994.

⁴ Blíže viz Frank, M.: *Štýl ve filozofii*, Brno 1995.

⁵ viz např. Gleick, J.: *Chaos*, Praha 1996.

⁶ viz Grondin, J.: *Úvod do hermeneutiky*, OIKOYMENH, Praha 1997.

Gadamerovo pojetí dějinnosti v této souvislosti představuje další variantu, jak naložit s příběhem tak, aby se nepodobal příběhu, ale filosofickému metanáhledu. Dějinnost je zde obdařena novou nazírací formulí, skrze níž nově rozumíme dějinnosti i sami sobě. Této variantě se dále nebudu věnovat, neboť byla/bude jistě pojednána v některém dalším příspěvku.

Hermeneutika v "postmoderní situaci" však přinesla kromě zmíněného vidění dějinnosti ještě jeden, možná dokonce podstatnější a především plodnější náhled. Hermeneutikou v širokém slova smyslu totiž můžeme nazvat obecně rozumění světu "skrze" různé prostředky rozumění.

Tento rozměr hermeneutiky obsahuje jak ony podoby filosofického tázání postmoderní filosofii vnímané jako vyprávění, patřící dosud "moderní" době, a to včetně např. fenomenologie, tak i další vidění světa, která již podobu vyprávění nemají.

Strukturalismus např. můžeme spatřit jako rozumění světu "skrze" struktury, veškeré podoby poststrukturalismu jako rozumění světu "skrze" odhalování/ vynalézání/ předvedení struktur, pojmů, konceptů a obecně jakoukoliv podobu současné filosofie jako rozumění světu "skrze" daný koncept, pojmy, metodu apod.

Zobecněná podoba hermeneutiky nám dává nástroj orientace, který může sloužit našemu individuálnímu výkonu "transverzálního" rozumu uskutečňujícímu přechody od jednoho k druhému.

Tzv. rozírka strukturalismu a existencialismu o pojetí dějinnosti v 60. letech se nám dnes z tohoto pohledu může zdát téměř až zbytečná. V každém případě však posloužila k projasnění vlastních názorů obou stran, a my zde nyní nalézáme cosi cenného i pro uchopení současných podob "poststrukturalismu".

Ukázalo se totiž, že strukturalismus není ahistorický, ani antihistorický, stejně jako není antihumanistický, i když se to o něm dále traduje, ale že je spíše mimohistorický, stejně jako mimohumanistický. Historie ani humanita nejsou jeho tématy. To, že je netematizuje, však neznamená nutně neuplnost, kterou by bylo možno "doplnit" do podoby onoho "anti". Znamená to spíše, že problém dějinnosti se zde neřeší v oné tradiční podobě dějin, ale v jiné, v

⁷ Gadamer, H.-G.: *Warheit und Methode*, Tübingen, 1972.

mnohém obecnější podobě, a sice jako problém vztahu synchronního a diachronního ("Saussure).

Struktury strukturalismu jsou přeci synchronním invariátem, který jde napříč historií, historie je naplňováním možností variant, které struktura umožňuje.

Ve vědě, ale samozřejmě i ve filosofii, která má jisté vědecké ambice přece jde v první řadě o převod vškerého diachronního do synchronního. Stále více z nevratného diachronního dění je převáděno do vratných synchronních systémů, konceptů, pojmů, operací. Co jiného je hledání onoho směřování, cíle, smyslu, typů, pravidelností, zákonitostí, zákonů, ale i struktur, a dále i genetických vývojových zákonů, funkčních vztahů, konceptuálně uchopené dynamiky až po synergetiku a teorii chaosu, než právě synchronní podoba onoho diachronního dění.

Řekti jsme, že stále více diachronního je převáděno do synchronních struktur, které se zdají vysvětlovat diachronní, a často aspirují na vysvětlení úplná (např. tzv. "teorie všeho").

Stále znovu se však vynořuje cosi, co "zbývá" a postupně se ukazuje, že tento tzv. "zbytek" není nějakým zanedbatelným reziduem, ale že má rozměry nebetýčné.

Wittgensteinovo⁹: "O čem nelze mluvit, o tom nutno mlčet" už zcela neplatí. Dnes se stále více mluví o tom, o čem jsme si mysleli, že tak učinit nelze, ale zároveň s každým takovým krokem roste jak rozměr, tak záhadnost toho, o čem skutečně mluvit již neumíme. A to je provokující zjištění pro nás, kteří jsme prorostli dávnými osvícenskými ideály všemocného "ratia".

Postmodernismus nabízí novou variantu.¹⁰ O čem nelze mluvit, to lze vynalézt, to lze předvést, to lze ukázat" (nikoliv "na" to lze ukázat, jak pravi zenový koan o prstu ukazujícím "na" měsíc, jímž jsou míněna "jen" naše slova, zatímco měsíc je "jinde" a "jinaak"). A některé podoby poststrukturalismu či postmoderního myšlení obecně jdou snad ještě dále: "O čem nelze mluvit, ani to vynalézt, předvést, ukázat, o to je možné se "vsadit", to je možné "zkoušet", o to je možné "hrát", tím je možné "provokovat".

Zatímco tedy klasičtí strukturalisté ještě "odhalují" hlubinné struktury, novodobí poststrukturalisté vynalézají pojmy, jak to činí např. Deleuze a Guattari¹⁰, předvádějí stopy

⁹ Saussure, F. de: Kurs obecné lingvistiky, Praha 1989.

¹⁰ Wittgenstein, L.: Tractatus logico-philosophicus, OIKOYMENH, Praha 1993.

¹¹ viz např. Deleuze, G.: Rokovania 1972 - 1990, Bratislava 1998. Za zkratkou moderny. Bratislava 1991.

diferance, jak to činí Derrida¹¹, ukazují omezenost, hranice našeho konceptu tím, že se v něm "svobodně" pohybují i směry dosud nevidanými, jež původně zastíraly slabiny daného konceptu, jak to činí "dekonstruktivismus" Derridův a jeho pokračovatelů¹², nebo popisují, co naši v archeologických vrstvách vědění (Foucault¹³), případně "kloužou po povrchu" silových křivek moci a jejich "pravd", jak to činí ve svém pojetí genealogie týž Foucault, anebo konečně provokují tím, že dávají v sázku (a čekají protiúder) svou kreaci, svůj "nepravý" příběh o konci světa, všeobecné destrukci, katastrofě a implozi (sebehroucení), doprovázený rozkošnickým jásotem radostné extáze, jak činí Baudrillard.

Všimněme si, že pokud jsou podobné "katastrofické" příběhy dějin, příběhy o "konci dějin", rozuměny nikoliv jako "hra", jako "sázka" či jako "provokace"¹⁴, tedy pokud jsou rozuměny ve své ontologické podobě, v řádu reprezentace, v gnoseologické pravdivostní perspektivě, jakožto obrazy reprezentující pravdivě (nebo nepravdivě) svět tak jak se děje, (Fukuyama¹⁵) má zřejmě pravdu Welsch¹⁶, když je řadí nikoliv do diskursu postmoderny, ale moderny.

Neboť moderní svět je skrze "postmoderní rozumění" viděn jako ten, jenž dobré (nejlepší a nejkrásnější) úmysly dovede do nejtěžších konců katastrof, odcizení, existenciální vykořeněnosti, globálních problémů. A Welsch sem s určitým nepochopením řadí i Baudrillarda, který se "směje" tomu, jak se jeho provokace ontologizují. Když se stanou příliš realitou, když "simulakrum" nahradí realitu, říká, že by měl přestat s touto "hrou" a vymyslet jinou¹⁷.

Tzv. "trojí smrt", kterou údajně přinesla postmoderná¹⁸ a sice smrt člověka (subjektu), smrt metafyziky a smrt dějin, je vlastně trojí smrtí moderny, nikoliv postmoderny, ta jí pouze spatňuje a pojmenovává tak to, "co již skutkem stalo se". Postmoderná nezpůsobila tuto trojí smrt, ale naopak znovuoživila např. již "mrtvý subjekt" tím, že dala vzniknout množství

¹¹ Derrida, J.: Texty k dekonstrukci, Bratislava 1993.

¹² Peříček, J., M.: Předmluva, která nechce být návodem ke čtení. in Derrida, J.: Texty k dekonstrukci. Bratislava 1993.

¹³ Foucault, M.: Archeology of Knowledge, New York, 1972.

¹⁴ Foucault, M.: Slova a věci, Bratislava 1987.

¹⁵ Baudrillard, J.: O svádění, Votobia, Olomouc 1996.

¹⁶ Fukuyama, F.: The End of History? The National Interest, 1989.

¹⁷ Welsch, W.: Naše postmoderní moderna, Zvon, Praha 1994.

¹⁸ Baudrillard, J.: O svádění, Votobia, Olomouc 1996.

¹⁹ Nagl - Doščkalová, H.: Seyla Benhabibová a radikální budoucnost osvícenství. in Filosofický časopis roč. 46. 1998 č. 6.

různých nových subjektů - gender, feministky, gayové a vůbec veškerá hnutí včetně náboženských, environmentálních proudů tzv. New Age - jejichž diskursy se proměňují z diskursů reprezentace na diskursy strategie. Podobně na troskách "mrtvé pravdy" metafyziky zrodila postmoderní situace množství parciálních "pravd" a konečně i na "troskách historie" přináší množství předváděných různých historií. Ale k tomu se ještě vrátíme.

Takový obrat, jakým je nahlédnutí toho "co již jest", obrát k takovému podobě pozitivismu (stejný využívá např. sociologie), je určitým novým a plodným aspektem postmoderní filosofie, neboť umožňuje lehké pousmání nad argumenty "protivníka", který se "do krve" rve, aby "rozšápal" něco, o čem se všeobecně ví, že již dávno existuje. Snaží se "popravit posla", který nese zprávu, v domnění, že odhaluje "nepravdu" zprávy ukrytou v "psaníčku".

Psaní, jakožto jedna z podob řeči, na rozdíl od jakéhokoliv systému jazyka, a to, čemu se začalo říkat "diskurs" (i když tento pojem různí vysvětlují různě), se dostávají do centra pozornosti právě proto, že jsme-li schopni čemukoliv rozumět jako diskursu, vymezenému určitými pravidly, ať již určenými zvenčí, nebo "samoplozenými", ať již utvářenými "nechtěně" či jako produkt cílené vůle, pak to znamená jediné, porozuměli jsme opět dalšímu kousku z toho, co bylo dříve "zapovězeno" (Witt.¹⁹). A zbytek pak lze skutečně "skrže" takový diskurs "předvést". Derrida tímto způsobem např. v některých svých pozdějších dílech vytváří jakýsi druh "literatury" pro filosofy.

Vrátíme se však k tématu "dějinnosti". Konec historie, a tzv. "post-histoire", ač produkty "moderny", vyvolávají nutně silné znepokojení a potřebu hledat nová ospravedlnění dalšího "pokračování". Postmoderní filosofie však ukazuje, že se nejedná o "pokračování", ale o "sérii", tak jak ji známe třeba ze seriálu MASH. Každá epizoda, kromě úvodních a závěrečných, předvádí "svou" variantu minipříběhu, tedy i minidějín, avšak navzájem se zdají být zaměnitelné.

Postmoderní filosofie tematizuje tyto variace a její poststrukturalistická podoba je předvádí, šokuje jimi, nebo se o ně sází. Tam, kde již nechápeme takové obrazy jako zobrazení (tedy vztahující se v reprezentativním vztahu pravdivě či nepravdivě k světu), tam, kde je nechápeme jednoznačně onto-logicky, jak to činí moderní doba (a moderní filosofie), tam nám je postmoderní filosofie předvádí jako nerepresentativní, onto-tvorné.

¹⁹ Wittgenstein, L.: *Tractatus logico-philosophicus*, OIKOYMENH, Praha 1993.

Dějinnost se tu proměňuje v tvorbu. Cíl není v dále před námi, ale leží na dlani, neboť zkoušíme a procházíme nejrůznější cesty, které jen projít lze. Tím není dějinnost "zrušena", tím není ani "dovršena", je pouze poněkud jiným způsobem naplňována. Dějiny právě dospěly až sem, do tohoto okamžiku, v němž se v "toku dění" dějí události dosud "nevidané". Smysl získává ne-smyslné, neboť se skrže tuto "tvorbu" a tuto "hru" ukazuje mj. právě smysl ne-smyslu. Rozum sám sobě náhle rozumí i ve věcech dříve ne-rozumných, bláznivých, šílených, neboť "skrže" sám tento prožitek "hry" na ne-rozum získává vzhled, který dříve, než nalezl tuto široce hermeneutickou podobu rozumění, neměl.

Jednou z metafor rozumění se slává Deleuzův a Guattariho rhizom²⁰. Stručně řečeno, vnímáme, že je "konec" binárním opozicím, přestože jsme do nich "vrostli" a stavíme si z nich svou novou "hyperrealitu" (Baudrillard²¹) v podobě virtuální reality a medializované podoby světa, který je jen hezký, rozumný, dobrý ...atd., nebo naopak jen ošklivý, nerozumný, špatný ...atd., atd., hlavně nic "mezi" nebo "mimo".

Postmoderní filosofie přináší náhled na svět, který je mnohádimentenzionální, mnohafunkční, mnohastrukturální, mnohaintencionální, mnohaliniový, atd.

Vše, co je "mezi" či "mimo" binární protiklady, představuje nově otevírané prostory, nově vytvářené "niky" zaplňující se našimi novými aktivitami.

"Virtuální" svět otevírá prostory zaplňující se hyperrealitou. "Pravý" svět, který se některým zdá už jako "mizející" (²²Virilio), však představuje dosud původní neredukovanou, "nepřebrounanou" dějinnou plnost, ze které jsme až dosud brali, uchopovali, tematizovali pouze ono "binární". Je jakousi "genovou bankou" budoucnosti. Dokud člověk sedící před monitorem či obrazovkou pociťuje, že ho bolí ze sedění zadek, má ještě pouto s původní "plností" světa, po kterémžto poutu se může (chce-li) navrátit. Není-li ovšem ta bolest anesteziována, hlad a další "potřeby" kontinuálně automaticky (tak, aby nerušily) saturovány.

Vytváření, předvádění, tvorba, přinášejí však nebezpečí v tom, že se dnes snadněji ztrácí rozdíl mezi tím, co je "pravda" (reprezentace) a co "hra" (bez reprezentace, tedy z hlediska reprezentace: fikce).

²⁰ Deleuze, G.; Guattari, F.: *Rhizome. Introduction*, Paris 1976.

²¹ Baudrillard: *Rozhovory s Baudrillardem*.

²² Virilio, P.: *L'ari du moteur*, 1993.

Nové "falšování" dějin již započalo. Postmoderní myšlení, které odsoudilo jako "logocentrismus"²³ nejnřůznější reprezentační podoby dějinného vyprávění, je nahrazuje "hrou", jež je sice zvrtná, avšak jen potud, pokud je jí jako takové rozuměno. Pokud ji takto rozuměno není, pokud je chápána ne jako hra, ale jako reprezentace, pak jde o fikci, o falšování, a tím nebyvalým způsobem roste požadavek na to, abychom uměli rozpoznat tyto dva mody rozumění.

Ani jistota, kterou jsme tradičně ukládali do vědy nás dnes již stoprocentně neuklidní, neboť přece známe případy mocenského využívání/zneužívání vědecké práce. Kde máme jistotu, že to, v co sama věda věří jako v "pravdivé", neboť to ona sama jako "pravdivé" odhaluje, není jen důmyslnou "postmoderní" manipulací mocenských sil.²⁴

S pravdou a s realitou jak se zdá, je to v mnohém dnes jako s tou Schrödingerovou kočkou²⁵. Pokud ztratíme principiálně možnost rozeznat "skrže" který prosředek rozumění právě rozumíme, pak nám nezůstane než kalkulovat s tím, že realita je i není, že všechno je i není skutečné, všechno je i není fikci, hrou, simulákrem²⁶.

A poučení metaforou rhyzomu, nemáme ani možnost mluvit o tom, že to z 50% je a z 50% že to není. Princip neurčitosti (²⁷Heisenberg) se nám může předvést v dokonalé podobě, kdy ztratíme jakoukoliv představu o tom, "jak to vlastně je". Z rozumění se snadno může stát "nerozumění".

Dnes ještě myslíme, že přes všechna různá uchopování tématu dějinnosti jim právě "skrže" tato uchopení alespoň nějak rozumíme (a nějak nerozumíme!). Jelikož jsme stále ještě obdařeni rozumem, tedy i onim "transverzálním"²⁸, vykonáváme stále své individuální výkony rozumění spolu s výkony přechodu od jednoho rozumění k jinému. Avšak bude-li dokonale smazána možnost indikace toho, "že" jde o přechody, a "odkud" a "kam", pak můžeme skutečně o svůj "rozum" přijít. Pak nás také již nebude trápit "dějinnost", bude to jen "slovo", jen "hra".

²³ Derrida, J.: Gramatologie. Bratislava 1999.

²⁴ viz např. otevření archivu CIA in Stewart Steven: Výbušná, Operace CIA Splinter Factor. Sakko, Praha 1991, Akta X, apod.)

²⁵ Gribbin, J.: Pátání po Schrödingerově kočce. Praha 1998.

²⁶ Baudrillard, viz např. Deleuze, G.: Rokovania 1972 - 1990. Bratislava 1998., Za zrkadlom moderny. Bratislava 1991.

²⁷ Gribbin, J.: Pátání po Schrödingerově kočce. Praha 1998.

²⁸ Welsch, W.: Naše postmoderní moderny. Zvon, Praha 1994.

Dnes ještě stále "rozumíme" ale také "nerozumíme", což je to dobré, neboť, jak řekl ve svém televizním portrétu M. Peříček jr., chceme-li něčemu rozumět, musíme tomu nejdříve nerozumět.

Snadno se nám však může stát, že budeme už "jen" rozumět, že nás hyperrealita a simulákrum dokonale pohltí. Mnohým z nás se možná už zdá, že všemu již "nějak" rozumíme, třeba tak, že je něco "rozumného" a něco zas "nerozumného".

Závěrem:

Položme si každý z nás za sebe a pro sebe následující otázku: To, co zde bylo k slyšení, je "reprezentací", nebo "hrou", "sázkou", "provokací" anebo něco "mezi" - nebo "mimo".

A kde je pak jaká dějinnost v postmoderní situaci